

Mircea MORARIU

Oglinzile memoriei

1. Într-un număr recent al hebdomadaramului *Dilema veche* (288, din săptămâna 20–26 august 2009) putea fi citit un excelent grupaj prilejuit de intervenția profesorului Timothy Snyder de la Yale University, la reuniunea revistelor de cultură europene ce a avut loc în luna mai la Vilnius. Din *Argumentul* semnat de Mircea Vasilescu, am înțeles că una dintre temele de dezbateră ale reuniunii a fost *European History* și că în cadrul ei s-a discutat despre cele două sisteme totalitare ce au marcat secolul trecut – *nazismul* și *comunismul* – și despre perspectiva actuală asupra lor. Mircea Vasilescu a socotit că, de departe, intervenția cea mai interesantă a fost a profesorului Timothy Snyder, drept pentru care a făcut diligențele necesare spre a obține dreptul de a o publica în limba română.

În eseu intitulat *Holocaustul – o realitate ignorată*, profesorul Snyder face o observație extrem de percutantă: „După Al Doilea Război Mondial, supraviețuitoarii evrei din Europa de Vest au fost liberi să scrie și să publice așa cum doreau, pe când evreii est-europeni, prizonieri în spatele Cortinei de Fier, nu puteau. În Vest, amintirile despre Holocaust puteau (deși foarte încet) să intre în scriitura istorică, în Est, lucrul acesta nu prea era ori nu era deloc posibil, în pofida faptului că „din aproximativ 5,7 milioane de evrei omorâți, 3 milioane au fost cetățeni polonezi înainte de război și un alt milion – cetățeni sovietici: luați împreună, 70% din total”. Pentru interdicția de a depune mărturie despre Holocaust, Timothy Snyder socotește relevant cazul lui Vasili Grossman, asupra căruia găsim, de altfel, detalii semnificative în cartea lui Tzvetan Todorov *Memoria răului, ispita binelui. O analiză a secolului*, apărută și în limba română în anul 2002, la Editura Curtea veche.

Comentând intervenția lui Timothy Snyder și disproporția „dintre ceea ce știm de la și despre evreii din Vest și cei din Estul Europei”, în eseu intitulat *După 70 de ani și tot atâtea probleme – egala apetență pentru crimă a tiraniilor istorice*, inserat în mai sus-amintitul grupaj, profesorul român Adrian Cioroianu formulează o întrebare care mie mi se pare de maximă importanță: „Dar, oare, nu același lucru se poate spune despre victimele estice ale comunismului, fie ele evrei sau nu?”, și anume că în Est se scrie mult prea puțin despre istoria contemporană. „De la căderea Imperiului Bizantin, se pare că Istoria Europei se scrie mai cu seamă în Vest, de către occidentali. Iată un subiect de reflecție”. De fapt, unde au apărut cele mai atente analize ale comunismului, dacă nu în Vest? Oare numele celor mai importanți analiști ai comunismului – de la Hannah Arendt la François Furet, de la Martin Malia la Stéphane Courtois, și enumerările ar putea continua – nu acoperă tot lumea Occidentală? Neîndoielnic, da.

Dar, revenind la grupajul din *Dilema veche*, mi se pare util să mai notez că în eseuul său Adrian Cioroianu apreciază că „rescrierea acestui capitol din istoria est-europeană a Holocaustului, ne poate conduce, printr-un subtil mecanism al similitudinilor dintre totalitarisme, la înțelegerea mai nuanțată și mai apropiată de esență a comunismului”, confirmându-l astfel, după părerea mea, pe Pierre Chaunu, cel ce definea totalitarismele secolului al XX-lea ca „gemeni heterozigoți”. Scrie în încheierea intervenției sale istoricului român: „Nu trebuie intrat într-o absurdă competiție a cifrelor, ci în analiza egalei apetențe pentru crimă a tiranilor ideologici.

Pentru că, în final, concluzia se impune: teoreticienii și practicienii Auschwitzului și Katynului, înainte și în afară de a se război ei înșiși, au împărțit același adversar – normalitatea însăși, așa inextricabil-umană, cârtoare pe multe voci, imperfectă ideologic și neuniformă etnic, precum este ea“.

Tot în vara anului 2009, o trupă de teatru românească de limbă maghiară, cea a Teatrului Maghiar de Stat din Cluj-Napoca, prezentă, din păcate și în chip nedrept, doar în secțiunea *off* a Festivalului de la Avignon, aducea în fața publicului un spectacol pe care critici dintre cei mai redevabili – dacă nu ar fi să îl menționăm decât pe Patrice Pavis și ar fi îndeajuns – un spectacol-revelație. E vorba despre *Născut pentru niciodată*, excelentă mostră de teatru *dramatic*, *postdramatic* și *postpostdramatic* deopotrivă, spectacol regizat de Tompa Gábor, după piesa omonimă a lui Visky András. Sigur că aprecierile mai mult decât laudative de care s-a bucurat montarea se explică prin însușirile deosebite ale textului dramatic ce vorbește despre tragica experiență a unui ins din Europa de Est care a cunoscut realitatea lagărelor de concentrare naziste, ca și prin calitățile aparte ale regiei și exemplaritatea jocului actricesc, merite pe care le-am constatat și admirat, la rândul meu, cu ocazia premierei românești ce a avut loc la Cluj, la sfârșitul lunii septembrie. Dar, ca om preocupat (și) de teoria teatrală, nu pot să nu observ că, dincolo de concepte, de necesitatea de a evalua și clasifica pe criterii cât mai riguroase și profesioniste producțiile teatrale, *Născut pentru niciodată* transcende delimitări precum cele citate mai sus – *dramatic*, *postdramatic* și *pospostdramatic*. Fiindcă *Născut pentru niciodată* ilustrează ceea ce putem numi *teatrul bun*, bazat pe *idee* și pe concretizarea ei în *estetic*. Un teatru bun care, în cazul în speță, are virtutea de a vorbi, din perspectivă est-europeană, despre Holocaust. Despre totalitarism și rănilor lui, răni ce refuză să se închidă. Despre ce a însemnat totalitarismul *atunci* și despre cum se prelungește el în *prezent*. Chiar în pofida voinței noastre.

2. Visky András este un dramaturg maghiar din România care, în copilărie, la vârsta de doar doi ani, a cunoscut ceea ce înseamnă experiența carcerală. Mai exact spus, pe cea a deportării în Bărăgan, dispusă în 1958 masiv de regimul comunist român ca reacție la Revoluția maghiară din 1956 și la nenumăratele ei ecouri în diversele straturi ale societății românești. Vreme de aproape cinci ani, viitorul scriitor a fost surghiunit, împreună cu părinții lui, într-un sat-lagăr de concentrare, din partea estică a Bărăganului. Satul se numește Lătești, este „perla gulagului românesc“, iar pe acolo au trecut șvabi din Banat, funcționari ai vechiului regim, miniștrii de odinioară, soția mareșalului Antonescu, preoți, călugări, rezistenți anticomuniști, dar și iluștrii reprezentanți ai culturii române, precum Nicolae Balotă, Paul Goma sau Adrian Marino.

În scrierile sale, Visky András are meritul de a fi depus mărturie exact despre „egala apetență pentru crimă a tiranilor ideologici“, pe care o invoca în eseul citat mai sus Adrian Cioroianu. Despre ceea ce a trăit dramaturgul în infernul lagărului comunist e vorba în piesa *Julieta*, jucată mai întâi la Teatrul „Thalia“ din Budapesta, în regia lui Tompa Gábor și în interpretarea actriței Szilagyí Enikő, originară din România. Mai apoi, *Julieta* a fost înscenată la Teatrul Național din Cluj-Napoca, în regia lui Mihai Măniuțiu, în stagiunea 2005–2006, protagonistă fiind coregrafa și dansatoarea Vava Ștefănescu. Textul ca și spectacolul cu *Julieta* vorbesc despre oameni torturați de oameni, despre teroare ca element fundamental al codului comunist, despre dorința de libertate și despre imposibilitatea sechestrării memoriei, despre refuzul și imposibilitatea ștergerii urmelor, oricât de chinuitoare ar fi urmele în cauză.

Scenă din *Vinerea lungă*

Foto: István Biró

Și tot Visky András a scris textul spectacolului *Vinerea lungă*, o adaptare scenică profund originală a romanului *Kadiș pentru copilul nenăscut* de Kértész Imre. Spectacol ce a fost montat pe scena Teatrului Maghiar de Stat din Cluj, în regia lui Tompa Gábor, în stagiunea 2006–2007 și despre care am scris în numărul 1–2 din 2007 al revistei *Teatrul azi*.

Până la un punct, *Născut pentru niciodată* poate fi perceput ca o rescriere mult mai suplă a textului pentru spectacolul *Vinerea lungă*. Situația dramatică originală este relativ aceeași. Cel numit odinioară „B”, rebotezat acum „Bărbatul fără nume”, apare pe neașteptate și se alătură altor nouă evrei, făcând astfel posibil *Kadiș*-ul, rugăciunea de vineri seară. Mai departe, Bărbatul fără nume devine omul cu memorie, omul chinuit de memorie, omul, esticul care încearcă să uite ororile trăite alături de conaționali și coreligionarii săi într-unul dintre lagărele de concentrare naziste. Însă cum asaltul memoriei se dovedește imposibil de stăpânit, o posibilă, aproximată soluție ar putea fi rememorarea în scris a patimilor trăite într-un loc în care noțiunile elementare de *om* și de *omenie* au fost suspendate.

În *Născut pentru niciodată*, Visky András elimină din textul de spectacol pasajele împrumutate odinioară din romanul lui Kértész Imre, scopul acestei operații fiind acela de a putea dialoga cu scenele din *Vinerea lungă*. Dramaturgul a încercat și a izbutit, după cum el însuși mărturisește într-o intervenție publicată în caietul-program al spectacolului, un dialog cu scenele din *Vinerea lungă*, „transpunând uneori câteva rânduri și punându-le la încercare într-o altă situație, lărgind, într-o oarecare măsură, și timpul istoric. Ele se privesc una în oglinda celeilalte: cele două piese, piesa și spectacolul – cel vechi și cel nou, reprezentațiile spectacolului. Iar pe lângă cuvintele reintroduse, pe lângă ritm (ritm de rugăciune, de evocare, de incantație,

de meditație – n.m., M.M.), piesa nouă reia și tăcerea specifică celei de dinainte; spațiile lăsate goale din această nouă piesă constituie o invitație la continuarea conversației începute și imposibil de terminat". Se cuvine spus că, odată cu clarificările pe care le aduce în spectacol textul de acum, el mai are meritul de a le îngădui actorilor jucarea parcă încă și mai expresivă a elipselor verbale, a tăcerilor.

Mie mi se pare că *Născut pentru niciodată*, prin vorbe și prin tăcerile sale, este, înainte de orice, o piesă despre *imposibilitate*. Despre imposibilitatea de a uita, dar și despre imposibilitatea și chinurile rememorării. „Nu vreau să îmi amintesc / Măcar că vreau să-mi amintesc, firește“ – sună două dintre versurile cele mai pline de miez din textul lui Visky András. Aserțiunea mea de mai înainte rezumă într-un anume fel două atitudini în fața asaltului rememorării terorii. Astfel, dacă, bunăoară, Primo Levi a scris numeroase romane și a dat nenumărate interviuri despre ceea ce a trăit în lagăre, Jorge Semprun a făcut exact invers. În *Scrisul sau viața*, el a povestit cum, într-un moment dramatic al existenței sale, s-a salvat tocmai prin uitarea experienței concentraționare.

Această dublă imposibilitate explică, cred, și paradoxul pe care îl include titlul piesei de acum a lui Visky András. Bărbatul fără nume s-a născut într-un loc și într-un timp, ambele nepotrivite – undeva, într-un lagăr de concentrare. Căci „și la Auschwitz s-au născut copiii“, așa cum se spunea în *Vinerea lungă*. Dar nici prezentul, clipele de acum, nu îi sunt deloc favorabile. Semn că niciodată nu își va afla liniștea. Semn că nașterea îi va fi pentru totdeauna condamnare. Iată motivul pentru care ia decizia de a pune pe hârtie ceea ce a trăit. Numai că, odată confesiunea încheiată, ea va fi distrusă, moment admirabil tradus în imagini de exemplarul spectacol al lui Tompa Gábor și de minunata trupă a Teatrului Maghiar de Stat din Cluj.

3. Asemenea textului lui Visky András, spectacolul *Născut pentru niciodată* se situează în oglindă cu viziunea scenică a piesei *Vinerea lungă*. Și, asemenea montării de acum trei ani, cea de acum prilejuiește un spectacol-dezbatere, un spectacol-problemă, un spectacol-eseu dar și un spectacol-metaforă. Un spectacol pentru minte, un spectacol pentru inimă, un spectacol pentru suflet, un spectacol pentru memorie, un spectacol destinat unei reflecții răscolitoare.

La început, pe scenă se află nouă personaje, nouă actori pregătiți pentru a trăi, pentru a juca scena Rugăciunii evreiești de vineri seara. Planșeul scenei (decorurile și costumele îi aparțin Carmencitei Brojboiu) e acoperit de un scris puternic, clasic, cu toc și cerneală neagră. Câteva cuburi de plexiglas sunt utilizate fie drept scaune, fie drept simboluri ale poverii existențiale a personajelor. În centru se află o cutie mare tot din plexiglas – locuința Bărbatului fără nume – în al cărei interior zărim o mașină de scris, cea la care își va dactilografia acesta mărturia. Cele nouă personaje sunt fără cusur interpretate de actorii Péter Hilda, Orbán Attila, Bodolai Balász, Györgyjakab Enikő, Bogdán Zsolt, Galló Ernő, Sinkó Ferenc, Kató Emőke, Salat Lehel. Ei îndeplinesc funcțiile corului din tragedia antică, dar au fiecare și evoluții individuale remarcabile. O mențiune cu totul specială merită secvența din internatul „cu aprobare de la Stat“, în care Bogdán Zsolt și Galló Ernő ating virtuozitatea, prin felul în care transpun lașitățile, cedările, instinctele primare, egoismele, temerile ființei umane în fața istoriei potrivnice.

Celor nouă li se alătură Bărbatul fără nume, ființă chinuită, cu o valiză în mână, timid, timorat, speriat, rătăcitor prin propria viață, asemănător întrucâtva unui personaj beckettian, parcă deconectat de la ceea ce înseamnă timp și, totuși

Foto: István Biró

Scenă din *Născut pentru niciodată*

DIMÉNY Aron și PÉTER Hilda în *Născut pentru niciodată*

Foto: István Biró

terorizat de ore. Revenind la rolul pe care l-a mai interpretat în urmă cu aproape trei ani, îmbogățindu-l, parcă jucând-i mai profund și mai intens tăcerile, Dimény Áron atinge performanța prin capacitatea de a aduce pe scenă contopirea dintre chinurile trecutului și ale prezentului. Dintre trăit și amintirea acestuia, dintre aieva și memorie.

Spectacolul creat de Tompa Gábor e spiritual, sugestiv și limpede, cu metafore cumpănit dozate, cu imagini-fortă abil pregătite și judicios plasate, cu stări de maximă intensitate. *Născut pentru niciodată* e un spectacol simptomatic pentru ceea ce Patrice Pavis numea în articolul consacrat ediției din acest an a Festivalului de la Avignon, cu referire la montarea clujeană, „regia bine făcută”. Montarea are o cadență ireproșabilă și o melodie neliniștită, potențată de calitatea ilustrației muzicale a cărei alegere se datorează regizorului. Și, după cum anticipam, reprezentarea se încheie printr-o imagine-șoc, înzestrată cu un teribil plurisemantism. Bărbatul fără nume lipește pe pereții camerei sale confesiunea posibil izbăvitoare, iar dintr-odată, din podul scenei țâșnesc șuvoaie de apă ce acoperă deopotrivă personajele, dar și mărturia. Numai că, dacă privești cu atenție, observi că apa provine din niște dispozitive asemenea unor dușuri, care nu pot să nu te ducă cu gândul la dușurile morții. Semn că din nou memoria copleșitoare își ia partea.

Teatrul Maghiar de Stat din Cluj – Născut pentru niciodată de Visky András. Un spectacol de Tompa Gábor. Dramaturgia: Visky András. Decorul și costumele: Carmencita Brojboiu. Coregrafia: Vava Ștefănescu. Ilustrația muzicală: Tompa Gábor. Cu: Dimény Áron, Péter Hilda, Orbán Attila, Bodolai Balász, Györgyjakab Enikő, Bogdán Zsolt, Galló Ernő, Sinkó Ferenc, Kató Emőke, Salat Lehel. Data premierei: 30 septembrie 2009.